

Nanortalik Museum
FELTRAPPORT

Nordboruinerne på Ikigaat / Herjolfsnæs

Digital opmåling og fotodokumentation

Niels Christian Clemmensen og Hans Kapel

september 2008

Digital opmåling af de norrøne ruiner på Herjolfsnæs
med henblik på formidling og kystsikring

NM ruingruppe nr. Ø111
Fredningsnummer: 59V1-0IV-502

Arbejdet er udført for Nanortalik Museum
af

N.C. Clemmensen og Hans Kapel

september 2008

Forsideillustration:

Kirkeruinen med omgivende kirkegård set fra sydvest. Stenrækken længst ud mod havstokken er rester af den trådarmerede forkastning, der i 1991 blev udlagt som et kystsikringsforsøg.

INDHOLD

Indledning	1
Tidligere opmålinger	1
Arbejdsforløb og metode	3
Ruinerne	4
Status	6
Perspektiver og anbefalinger	7
Henvisninger	8
Planche 1. Oversigtsplan	9
Planche 2. Kirke med nærmeste omgivelser	10
Planche 3. Plan fra 1921 kombineret med 2008-opmålingen	11

Indledning

Grønlands Nationalmuseum & Arkiv har gennem de seneste år arbejdet på at gøre den grønlandske kulturarv lettere tilgængelig, blandt andet ved at skabe mulighed for en digital tilgang til informationer i arkiver og andet kildemateriale. Datagrundlaget opdateres løbende, blandt andet gennem digitale opmålinger af ruinområder, udgravningsplaner m.v. som gøres tilgængelige for relevante planmyndigheder, for forskere i ind- og udland og for personer med generel interesse for grønlands kulturhistorie..

Opmålingerne af ruinerne på Ikigaat som er udført dette efterår, vil indgå i denne opdatering, men den tjener desuden en række andre formål.

Nanortalik museum gennemførte i 1991 et pilotprojekt, der havde til formål at sikre kirke og kirkegård, som trues af erosion fra bølgeslag og isgang. Siden begyndelsen af 1800-tallet har man været opmærksom på problemet, og undersøgelser blev med mellemrum udført, når skeletdele, tekstilstumper og rester af kister vaskedes ud af den lave kystbrink. I 1921 fandt man at erosionen var så omfattende, at Nationalmuseet i København blev anmodet om at foretage en ”nødudgravning”, for at sikre hvad der måtte være tilbage af begravelser. Ved samme lejlighed foretog man en grundig undersøgelse af kirkeruinen. Resultatet blev som bekendt fundet af de bedst bevarede middelalderlige dragter fra det nordatlantiske område.

Der er tegn på, at kysterosionen er tiltagende, muligvis som et resultat af ændrede klimaforhold (vind, storsis, nedbør m.v.). I et forsøg på at imødegå denne forværring, er det museets plan at gennemføre endnu en kystsikring med afsæt i forsøget, som blev gennemført i 1991. Opmålingen skal indgå i udarbejdelse af et sådant projekt.

Gennem en årrække har Nanortalik Museum bestræbt sig på at synliggøre og formidle kulturarven i kommunen gennem ruinrestaurering, opsætning af informationstavler mv. Det indgår i museets planlægning at udarbejde nyt og tidssvarende informationsmateriale om ruinerne på Ikigaat, der hvert år besøges af et stort antal turister.

Et tværfagligt forskningsprojekt med fokus på humant skeletmateriale, er for nylig gennemført som et samarbejde mellem Nationalmuseerne i Danmark og Grønland. Projektets formål har været at skaffe viden om nordboernes kostsammensætning, hvilket er sket ved isotopanalyzer af knoglemateriale, blandt andet fra Herjolfsnæs. Den foretagne dokumentation af kirkegården, er selvsagt væsentlig relevant for projektet.

Endelig er det værd at påpege, at opmålingen i sig selv, med den detaljeringsgrad som er mulig ved anvendelse af moderne GPS-teknologi, giver grundlag for nye tolkninger af ruiner og terræn. Med en interpoleret ækvidistance på 25 cm, lader det sig ofte gøre at synliggøre anlægsspor, som ikke kan erkendes med det blotte øje. I forbindelse med nyopmålinger som er foretaget i de senere år, er der i de fleste tilfælde påvist nye ruiner eller andre anlægsspor.

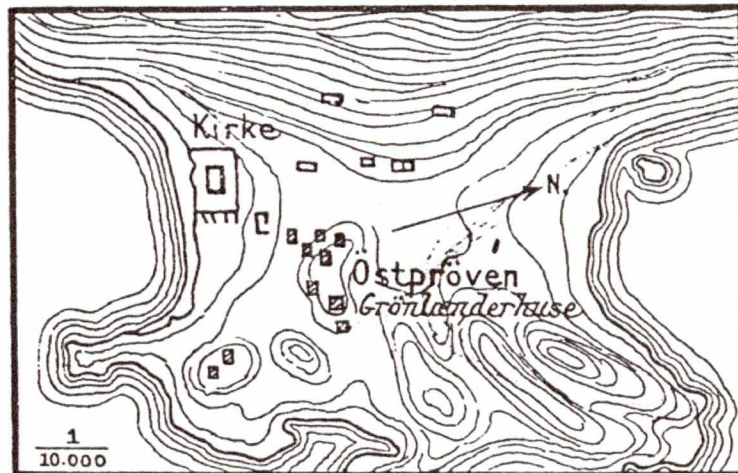
Tidligere opmålinger

Fra de undersøgelser, som gennem årene er foretaget, foreligger adskillige ruinregistreringer, der for området som helhed er af mere eller mindre skitsemæssig karakter. Kirkeruinen og kirkegården er dog i et par tilfælde dokumenteret på baggrund af egentlige opmålinger.

Fra 1853 foreligger en oversigtsplan tegnet af H.J. Rink, der foruden de mest synlige nordboruiner viser placeringen af de grønlandske tørvemurshuse, som udgjorde det daværende udsted Østprøven, anlagt 1834.

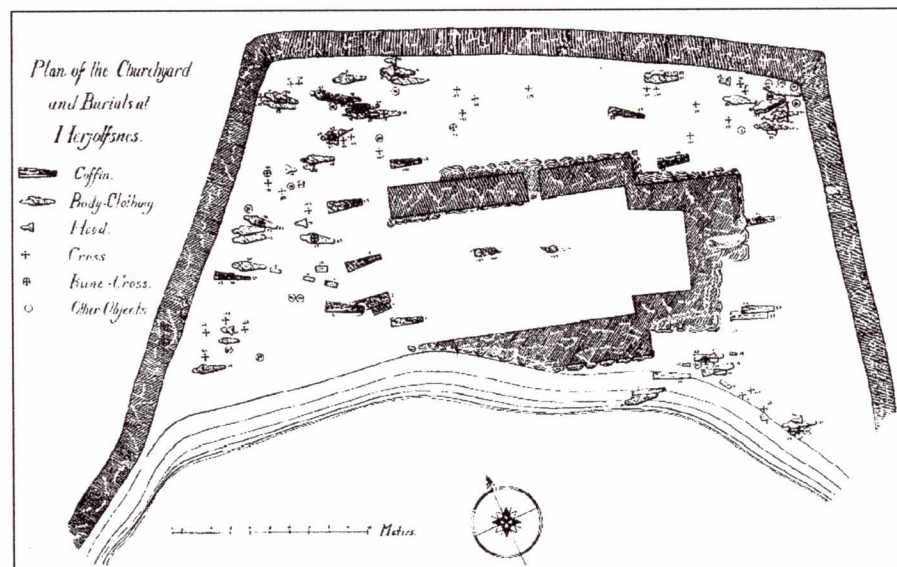
På et kort fra 1880 tegnet af Th. Groth, er tilføjet endnu et par ruiner. Kortet angiver terrænformer illustreret som kurver, men såvel terræn som ruinernes placering er skitseret.

Figur 1. Oversigtskort fra 1880 tegnet af Th. Groth. Der er tale om en situationsplan som ikke er målefast, men som skal vise ruinernes placering i forhold til eksisterende bygninger.

I forbindelse med Poul Nørlunds omfattende udgravninger i 1921, blev kirkeruinen og diget omkring kirkegården nøjagtigt opmålt, ligesom de undersøgte grave figurerer på oversigtsplanen. Her er for første gang tale om en målefast dokumentation. Skønt den viste erosionskant ikke er nærmere defineret, fremgår det med al tydelighed, at en stor del af kirkegården og kirkens sydvestlige hjørne er væk.

Sammenligner man denne situation med i dag, synes forholdene ikke umiddelbart at være mærkbart forværret. Dette har uden tvivl sin baggrund i, at en del af det udrømmede sten- og jordmateriale fra udgravningen af kirkegården blev placeret langs kystbrinken som værn mod havet. Nørlund skønner, at mindst 12 m land er forsvundet i perioden 1840-1921.

Figur 2. Nørlunds planopmåling fra 1921. Omkring en fjerdel af kirkegården skønnes at være forsvundet i bølgerne.

Fra 1970 foreligger en stærkt forenklet situationsplan fra S.E. Albrethsens hånd, hvis tema alene er de norrøne ruiner. Heller ikke denne er målefæst, men planen angiver flere nye anlæg.

Endelig foretog GTO i 1986 - på foranledning af Nanortalik Museum - forundersøgelser og oprettede målepunkter på kirkemuren med henblik på det kystsikringsforsøg, der som nævnt blev gennemført i 1991.

Arbejdsforløb og metode

Feltarbejdet strakte sig over perioden 17.- 26. september. Vejret var dog ikke gunstigt, så de reelle koncentrerede måledage på ruinpladsen begrænsede sig til 3½. Vejr dagene blev benyttet til bearbejdning af måledata.

Den knappe tid til trods lykkedes det at løse den stillede opgave, nemlig at indmåle samtlige ruiner og at indsamle tilstrækkelige måledata til at generere en detaljeret terrænmodel. Erosionskanten vest for kirkeruinen blev nøje indmålt, og der oprettedes 2 målepunkter til brug for fremtidig monitoring og som fikspunkter for den planlagte kystsikring (se planche 2).

Målepunkterne fra GTO's 1986-opmåling blev desuden genfundet og indmålt. Dersom tiden havde tilladt det, var det planen at også de mange kulturspor fra nyere tid skulle opmåles. Mange af tørvehusfundamenterne fra Østprøvens tid er nu så nederoderede, at de for et ikke trænet øje kan forveksles med norrøne anlægsrester.

Figur 3. Clemmensen måler det vestligste af to fikspunkter på en klippeblok foran kirkeruinen.

Opmålingerne blev foretaget med GPS udstyr af mærket Leica, system 500, som var stillet til rådighed af Kulturarvsstyrelsen. En basestation blev etableret i Frederiksdal tæt ved kommunekontoret. UTM koordinaten 6668742.182 y, 852743.356 x 17.234 y). Som reference blev benyttet fikspunktet umiddelbart vest for bygden med GI- betegnelsen 010381832. Punktet er indenfor de seneste år bestemt af ASIAQ i REFGR og har koordinaten 6668790.231 y, 852621.929 x og 42.317 z. Alle beregninger er udført med Ski-Pro (Leica) og KMS-Trans.

Afstanden fra basestationen til ruinområdet på Ikigaat er ca. 3 km, og kommunikation mellem rover og basestation var størstedelen af tiden uproblematisk.

Ruinerne

I alt 10 anlæg kendes fra tidligere registreringer. Foruden kirken drejer det sig om syv bygningsfundamenter, en fold og dele af et hjemmemarkdige. I forbindelse med opmålingen blev yderligere en fold erkendt ved den sydlige ende af hjemmemarksdiget (11). Desuden en jorddækket, kristen grav beliggende ca. 20 m nord for kirkebygningen (12). Endelig blev der i forbindelse med undersøgelser i 2001 af et formodet naust ca. 200 m nord for kirken, afdækkedes murrester af en lille smedje (13).

Alle disse anlægsspor blev indmålt. Kun for kirkens og den delvis udgravede boligtomts vedkommende var det muligt at erkende indvendige bygningsdetaljer. De fleste andre ruiner er fastlagt ved deres vægkonturer, mulige skillerum og indgangspassager.

Figur 4 Oversigt over halvøen set fra nordvest. Ved den lille bugt ses kirkeruinen, til venstre herfor boligtomten. Den markante grønne ruin og betonfundamenterne bag den stammer fra 1950-erne, da Ikigaat var færeholdersted.

Figur 5. Kirken set fra luften. Den røde cirkel nederst til højre markerer den nyfundne grav. Foto Iscentralen.

Figur 6. Boligen set fra NNV (anlæg 2). De utildækkede grøfter fra udgravningerne i 1921 følger de vigtigste vægforløb, men forvirrer samtidig billedet. Foto Caroline Paulsen.

Figur 7. Anlæg 4 set fra SSØ. De tykke tørrevægge tyder på at bygningen har været stald eller lager. Foto Iscentralen

Den nyfundne fold er anlagt i direkte forbindelse med hjemmemarksdiget, idet dette danner dens afgrænsning mod øst. De øvrige vægge er ligesom diget opbygget af tørv og sten. Åbningen vender mod syd. Indvendigt måler den ca. 2,5 x 10 m.

Graven, som er kranset af sten og har en korsformet stenafmærkning, er orienteret øst-vest. Stenindramningen måler udvendigt 0,9 x 1,95 m. Begravelsen er formentlig af nyere dato, men det har ikke været muligt at finde oplysninger om en sådan begravelse udenfor indviet jord. Sandsynligheden taler for, at det er en af Østprøvens beboere, som hviler her.

Smedjen blev som nævnt fundet i forbindelse med arkæologiske undersøgelser i 2001. Bortset fra en svag sækning i terrænet, var intet synligt på overfladen. Sydvæggen var delvis borte roderet af havet. Smedjen blev kun delvis udgravet, men dens ydre konturer kunne dog fastlægges. Der er tale om bygning på ca. 5 x 6 m, hvis gulv har ligget under terræn. Væggene bestod fortrinsvis af sten, og i rummets nordlige del fandtes et ildsted eller en esse bygget tæt op til væggen. Omkring ildstedet blev der fundet trækul, malm og jernslagge.

Figur 8. Luftfoto som viser de mange bebyggelsesspor nord for den norrøne ruingruppe. Betonfundamentene er efterladenskaber fra færeholderstedet, som blev fraflyttet i 1972. Størstedelen af de øvrige hustomter repræsenterer udstedet Østproven, der spænder over perioden 1834-1877. Nederst til højre ses kirkeruinen. Foto Caroline Paulsen.

Status

Som nævnt indledningsvis, måtte opmålingerne dette efterår, som følge af mangel på tid, begrænses til det der var den definerede hovedopgave:

Erosionskanten - og hermed forstås brudlinien i marehalmvegetationen foran kirkeruinen - blev nøjagtigt indmålt, og målesystemet fra GTO's forundersøgelser i 1986 blev genskabt og indlagt i det aktuelle GPS målenet. Til brug for projektering af den planlagte kystsikring og som udgangspunkt for monitorering af situationen fremover, etableredes desuden to nye fikspunkter, jævnfør detailplanen, planche 2. Disse har følgende koordinater:

Vestligste fikspunkt (Sten 1): 6667302.26 y / 849797.26 x / 1.19 z

Østligste fikspunkt (Sten 2): 6667277.610 y / 849866.73 x / 1.60 z

Fikspunkterne er mejslet som et kryds på det højeste punkt af de to klippeblokke.

Opmålingerne omfatter desuden så mange terrænpunkter, at det har været muligt at udtegne en oversigtsplan for det centrale ruinområde med en ækvidistance på 25 cm. Det har på dette grundlag været muligt at generere en 3D model for et begrænset område inklusive kirkeruinen og det omgivende kirkegårdsdige.

Perspektiver og anbefalinger

Ikigaat fremtræder i dag som et betydningsfuldt kulturmiljø med spor af aktiviteter gennem mere end tusinde år. Det var formentlig herfra de første Vinlandsrejser udgik, og det var hertil forsyningskibene fra Europa gennem 500 år lagde ind og overbragte de seneste nyheder, inden de sejlede videre mod Øster- og Vesterbygden.

Ruiner og anlægsrester fra 18- og 1900 tallet dominerer ved første øjekast. Især bygningerne fra fåreholderstedet, som etableredes omkring 1960, falder i øjnene, når man gør landgang i bugten mod vest. Det bør overvejes at foretage en oprydning i og omkring ruinerne, således at kun de jordfaste bygningslementer står tilbage.

Resterne af det tidligere handelsanlæg Østprøven, lader sig også uden vanskelighed identificere, og sammenholder man de bevarede fundamenter og stiforløb med den billeddokumentation, som eksisterer fra midten af 1800-tallet (H.J. Rink, M. Petersen, C. Møller, T.H. Groth m.fl.), genfinder man uden vanskelighed fundamenterne af de nu forsvundne bygninger.

Knap så iøjnefaldende er sporene fra den norrøne bebyggelsesperiode. Dog træder kirkeruinen og det der er tilbage af kirkegården tydeligt frem, takket være Nørlunds udgravninger i 1921. Går man et stykke til fjelds, ses også omridset af boligen og de stalde og lagerbygninger, som tilsammen har udgjort stormandsgården på Herjolfsnæs. Som det tydeligt fremgår af fig. 6, giver de utildækkede søgegrøfter fra 1921-undersøgelsen dog et noget forvirrende billede af boligomtens grundplan. Ved en relativt begrænsede indsats ville det være muligt at synliggøre de bevarede bygningsdele.

Når det gælder spor efter den eskimoiske bosætning, der må antages at have fundet sted kort efter Nordboernes forsvinden, er de endnu vanskeligere at identificere. Udgravningerne i 2001-02 viste sikre vidnesbyrd om aktiviteter forud for etableringen af Østprøven. Der har endnu ikke været søgt målrettet efter sådanne anlægsrester, hvoraf flere sikkert ligger skjult under senere tiders bebyggelse.

Indtrykket af de mange kulturspor kan virke overvældende og forvirrende for den, som ikke har en forhåndsviden. Med de aktuelle opmålinger, er i hvert fald de hidtil kendte levn fra nordbotiden "bragt på plads". De velbevarede dragtfund har sat Herjolfsnæs på verdenskortet; men ret beset udgør nordboernes bosætning på dette sted kun en relativ beskeden del af historien. For at forstå dette korte kapitel, må man inddrage de bevarede kulturspor fra andre tidsperioder, som findes på halvøen.

Ved en forholdsvis beskeden indsats vil det være muligt at udarbejde et historisk bebyggelseskort, der - sammenholdt med et rigt kildemateriale - vil kunne bruges til at formidle stedets historie på en levende og tidssvarende måde. Ikigaat er i denne henseende en unik lokalitet.

Udarbejdelse af et sådant kort vil kræve supplerende opmålinger og desuden sammenfatning af de kildestudier, der allerede er foretaget i forbindelse med det aktuelle projekt, og forud for de arkæologiske undersøgelser, som blev udført i 2001 og 2002 af undertegnede.

Henvisninger

Det vil føre for vidt her at nævne hele det omfattende kildemateriale, som beskriver de topografiske forhold på Herjolfsnæs. Størstedels af det ældre arkæologiske arkivmateriale findes i Nationalmuseets "nordboarkiv", afd. for Danmarks Middelalder i København.

De vigtigste opmålinger herfra er omtalt i starten af denne rapport. En del af materialet kan ses i kopi på Grønlands Nationalmuseum & Arkiv samt på Nanortalik Museum.

Det er værd at fremhæve Poul Nørlunds opmåling af kirkeruinen og kirkegård fra 1921 som er gengivet på side 2. Der er tale om det første målefaste kort, som viser hvor omfattende erosionen var allerede på det tidspunkt.

En rapport over GTO's opmålinger fra 1986 forud for kystsikringsforsøget i 1991, opbevares ligeledes på Nanortalik Museum.

De arkæologiske undersøgelser i 2001 og 2002 er beskrevet i SILA's feltrapport nr. 11. Rapporten rummer blandt meget andet en detailopmåling af et formodet skibsnaust (bådehus) umiddelbart nord for smedjen, ruin nr. 12, se oversigtsplanen. Indikationerne for dette anlæg var dog så usikre, at det ikke er taget med i denne sammenhæng.

Endelig findes et omfattende billedmateriale fordelt i forskellige arkiver i Danmark og i Grønland - lige fra gamle tegnede prospekter til moderne fotografisk billeddokumentation.

En tak skal rettes til Istjenesten i Narsarsuaq, som har været behjælpelig med supplerende luftfotografering og til Caroline Paulsen, der ligeledes har stillet luftfotos til rådighed.

Vang den 30. december 2008
Hans Kapel

IKIGAAT - HERJOLFSNÆS

1. Kirken
2. Bolig
3. Stald / lade
4. Lagerbygning
5. Lager eller skemma
6. Stald?
7. Lagerbygning
8. Hjemmemarksgærde
9. Fold
10. Stald?
11. Fold
12. Kristen grav
13. Smedje

Erosionslinien (vegetationskant) er markeret med grønt
Brun streg markerer rester af kystsikringsforsøg fra 1991

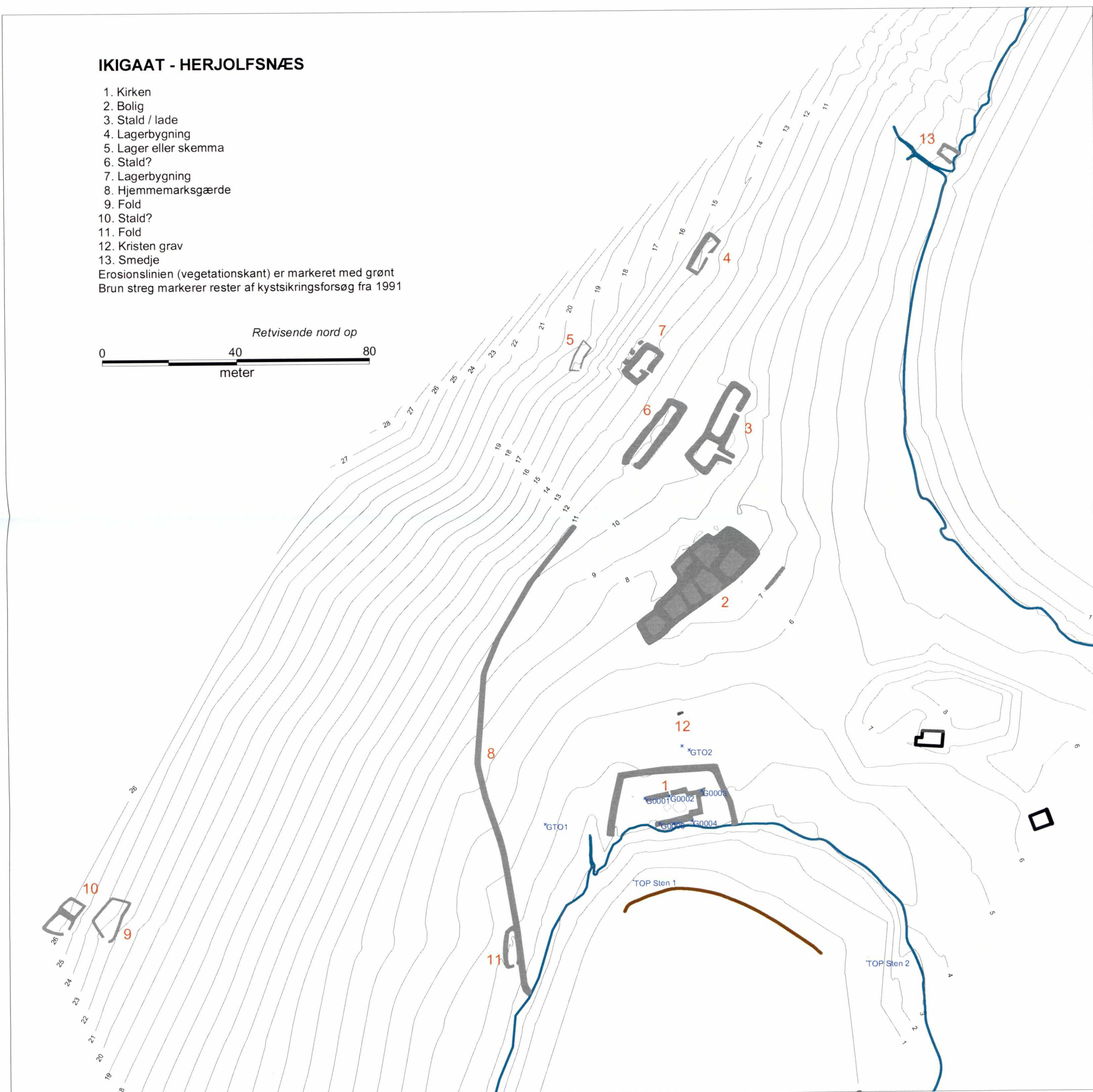
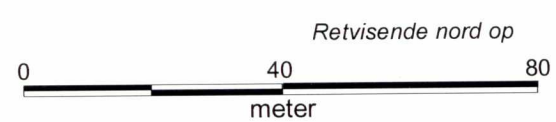

Planche 3

Den aktuelle opmåling er her lagt over den georefererede udgravningsplan fra 1921. Den øgede erosion ses tydeligt på vegetationsgrænsen, ligesom kirkegårdsdiget har sat sig yderligere.